

Nincsenek minták

*Együttműködés a kelet- és nyugat-európai országok között**

A konferencia rendezői igazán jól döntöttek, amikor a rendezvény témájául a kelet-nyugati együttműködés fejlesztésének kérdését választották. Ma, a kilencvenes években ez a téma rendkívül aktuális, hiszen a II. világháború utáni érdekszférák kialakulása a század második felére két élesen elkülönülő és szembenálló régiót hozott létre: Keletet és Nyugatot.

Ezzel a kategorikus elválasztással azonban nagyon óvatosan kell bánni. A kilencvenes évek elején a nyugat elképzelése az volt – és bizonyos jelek szerint néhányan még mindig így gondolják –, hogy egységes keleti tömbbel állnak szemben. Bizonyos értelemben az elgondolás valóban helyes, hiszen sok közös vonás fedezhető fel a volt szocialista országok történelmében a II. világháborút követő 45 évben. Ezek a hatások nem múltak el nyomtalanul. Ugyanakkor már bebizonyította a gyakorlat, hogy a volt szocialista országokat egy halmazként kezelni nem szerencsés, hiszen több köztük a különbség, mint a hasonlóság. Sok eltérés van az egyes országok korrekcióval kapcsolatos felfogásában és a jogi szabályozásban is. Még jelentősebb az objektív adottságok közötti különbség. (Csak egy példa erre: hazánkban a 10-20 személyes zárkák ritkának számítanak, minősítésük szerint ezek „nagy” zárkák. A régió más országaiban a 90-100 férőhelyes elhelyezés probléma nélkül illeszkedett a gyakorlatba, és megfelelt az aktuális követelményeknek. Hasonló különbségek fedezhetők fel a munkáltatás vagy az ellátás területén is.) A „vasfüggöny” mögött húzódó puszták egzotikuma a múlté; a volt totalitárius országok és a fejlett nyugat alapkategóriáinak életben tartása ma már nem más, mint félreértelmező koncepció.

A nyugat kriminalistáinak másik feltevését sem igazolta a gyakorlat. Nem valósult meg az, hogy a keleti tömb államaiban – a politikai újjászületés mámorában – a törvényhozás rövid időn belül újszerű, akár vakmerő megoldásoknak is zöld utat ad, felrázva ezzel a nyugat-európai honatyákat is. Amíg tehát nyugaton éppen a közép- és kelet-európai reformoktól várták a büntető igazságszolgáltatási rendszer radikális megújódását, addig a volt szocialista országokban a törvényelőkészítés az évtized elejétől inkább a különböző nyugati megoldások között válogatásban merült ki; úgy tűnik, a régió kodifikátorai fáradtak a kísérletezéshez.

A büntetőjog számos területén ugyanakkor Nyugat-Európában is pathelyzet alakult ki,

*Az 1998. október 4-7. között Hollandiában rendezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

ezért nehéz olyan megoldást találni, amelyet például a magyar jogba egyszerűen át lehetne ültetni. Elég, ha a büntetés-végrehajtás céljával, funkciójával kapcsolatos dilemmák sokszínűségére utalunk. A Kelet- és Nyugat-Európa közötti tartalmi közeledés hosszú folyamat, amelynek kiteljesedéséhez nagyon sok munka és türelem szükségeltetik. Az is nyilvánvaló, hogy a büntetés-végrehajtási rendszerekre is igaz az egységesedési tendencia, de a korrekció – elválaszthatatlanul az igazságszolgáltatás egészétől – mint a társadalom egyik alrendszere, szükségszerűen függvénye a társadalom fejlődésének, nem előzheti meg azt jelentősen, de nem volna célszerű hagyni, hogy jócskán lemaradjon tőle.

Nem érthetünk egyet azzal a kényelmes nézettel, amely szerint ha a keleti régióban a gazdasági fejlődés megközelíti a nyugati színvonalat, akkor a büntetés-végrehajtási rendszer fejlődése automatikusan eléri a nyugat-európai szintet, tehát nem kell mást tennünk, csak várni a gazdasági fejlődés jótékony hatására. Ez egészen biztosan nem igaz, nem ülhetünk ölbe tett kézzel, várva arra, hogy legyen pénz a fejlesztésre. Pontosán arról van szó, hogy ez az átmeneti időszak – amelyben nincs elég anyagi forrás a fejlesztésre – lehetővé teszi, hogy elméletileg felkészüljünk, hogy koncepcionálisan kialakítsuk azt az optimális szisztémát, amely ebben az igencsak heterogén keleti régióban a leginkább hozzáigazítható nemcsak a térség, hanem az adott ország büntetés-végrehajtási rendszeréhez, miközben beilleszthető nemcsak az igazságszolgáltatás, hanem az ország társadalmi-politikai rendszerébe is. Ez azt jelenti, hogy nem kapunk készen semmilyen mintát sem az Európa Tanácstól, sem az Európai Uniótól, sem annak különböző országaitól, hanem nekünk kell kialakítanunk azt a modellt, amely igazodik az Európa Tanács követelményeihez és ugyanakkor nem idegen országunk társadalmi hagyományaitól sem.

Ebben az időszakban rendkívül aktívnak kell lennünk az elméleti és gyakorlati ismeretszerzésben, meg kell ismernünk a nyugati büntetés-végrehajtási filozófiát, jogrendszert, az intézményrendszert, a rehabilitációs technikákat és a különféle gyakorlati megoldásokat. Természetesen ez nem egyoldalú folyamat. A delegációk, konferenciák és szakmai találkozók során interakció válsul meg, tényleges és tartalmi információcsere.

Ezen a konferencián több előadást hallottunk a kelet–nyugati együttműködés fejlesztési lehetőségeiről, például az Európa Tanács, házigazdánk, Hollandia, és az Egyesült Királyság szemszögéből. A közép- és kelet-európai országok szempontjából közelítve meg a kérdést, mi természetesen elsősorban Magyarország szerepére koncentrálnak.

Magyarország, a magyar Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága 1994-től tevékeny szerepet vállalt a kelet–nyugati együttműködés intenzívebbé tételében. Azt, hogy ezt a feladatot elvállaltuk, több tényező indokolta. Ilyen feltétel volt először is, hogy a magyar kormány és ezen belül az Igazságügyi Minisztérium hasonló szerepet vállalt a politikai, gazdasági és társadalmi élet különféle területein, többek között például a jogrendszer és az igazságszolgáltatás tekintetében.

A másik ilyen tényező volt a személyi feltételek megléte (munkatársaink komoly szakmai tapasztalatokkal rendelkeznek), továbbá a kedvező objektív adottságok célorientált felhasználásának lehetősége.

A harmadik, talán leglényegesebb tényező, hogy a magyar büntetés-végrehajtás sajátos fejlődésen ment keresztül az elmúlt harminc évben, ami a jelenlegi helyzet kialakulását eredményezte. Az 1956-os forradalom leverése után a hatvanas évek végén, a hetvenes évek ele-

jén általános reformfolyamat indult meg Magyarországon, amely érintette a bv. szakterületeit is. Ennek a reformnak az eredménye az 1979. évi 11. tvr., amely sok tekintetben az ENSZ Minimum Irányelveire épülő, a maga korában korszerűnek minősíthető jogszabály volt. A nyolcvanas években a folyamat kiteljesedett, ekkor került sor az elítéltek rehabilitációjának, a munkáltatásnak és a büntetés-végrehajtás intézményrendszerének megújítására. Így 1990-ben, amikor Magyarország tagja lett az Európa Tanácsnak, már olyan alapról indulhattunk, amely nagymértékben megkönnyítette a magyar büntetés-végrehajtás integrációját ebbe a szervezetbe. 1993-ban hatályba lépett az új, már az Európa Tanács ajánlásaira épülő büntetés-végrehajtási törvény, amelynek gyakorlatban való alkalmazása – az elmúlt öt év tapasztalatai alapján – sikeresnek mondható. Így azt mondhatjuk, hogy bár az anyagi lehetőségeink nem tették lehetővé nagy számú börtön építését, de a meglévő régi börtöneinkben be tudjuk mutatni, hogyan valósítottuk meg a gyakorlatban azt, amit az Európa Tanács és az Európai Unió országaiiban tanultunk. Az elmúlt években csak egy, az Európa Tanács követelményeinek megfelelő új börtönt tudtunk építeni, így az elsajátított új ismeretek gyakorlatba való átültetésének demonstrálására jórészt a régi, többnyire a múlt században épült börtöneinkben került sor. Ez feltételezhetően a kelet-európai kollégáink számára még hitelesebbé teszi törekvéseinket, ugyanakkor több praktikus információval is szolgáltunk.

A magyar Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága az 1990 utáni időszakban két- és többoldalú kapcsolatokat alakított ki a nyugat- és kelet-európai országokkal. Delegációkat küldtünk a különböző európai országokba, ahol szakembereink tanulmányozták a büntetés-végrehajtás rendszerét. Ugyanúgy delegációkat fogadtunk ezekből az országokból, amelyeknek bemutattuk saját rendszerünket. Bár ezek a kétoldalú kapcsolatok igen fontosak és hasznosak számunkra, most mégis a multilaterális kapcsolatainkról essék szó kicsit részletesebben, azokról a nemzetközi konferenciákról és szemináriumokról, amelyeket 1994 óta Magyarországon rendeztünk.

Amikor a kilencvenes évek elején belekezdtünk ebbe a munkába, a közép- és kelet-európai régióban a büntetés-végrehajtás helyzete katasztrofálisnak volt minősíthető. Egyrészt a bűnözés ugrásszerű növekedése, különösen az erőszakos és a szervezett bűnözés emelkedése magával hozta a börtönök túlszűfoltóságát, a pénzhiány következtében az épületek állagának leromlását, a rabok ellátásának alacsony színvonalát, a személyzet túlterheltségét, amely alulfizetettséggel párosult. Érvényesült a régi büntetés-végrehajtási ideológia, a túlzott biztonságra törekvés, a szigorú szabályok, kemény fegyelmezőeszközök, a személyzet kiképzésében dominált a rend és fegyelem fenntartására való törekvés. Érzékelhető volt a hangsúlyeltolódás a biztonság irányába, de – például hazánkban – ez nem jelentette azt, hogy a nevelési/kezelési programok megvalósításával leálltunk volna. A korábbi paternalisztikus megközelítést fokozatosan felváltotta a fogvatartottak „nagykorúsítása”, a felelősség hangsúlyozása és a valós döntési helyzetek kialakítása. Ennek érdekében fokozottan felhívtuk a figyelmet a nevelők szerepének jelentőségére. A gyakorlatban is megvalósítottuk, hogy egy-egy elítélti csoporthoz állandóan ugyanaz a pedagógiai végzettséggel rendelkező szakember tartozzon.

Ebben az átalakuló helyzetben az Európa Tanács különböző szemináriumokon kezdeményezte a büntetés-végrehajtási reformok bevezetését, első lépésben az európai börtönfilozófia és az arra épülő Európai Börtönszabályok megismertetésével és népszerűsítésével. (Szakmai

megnyugvással vettük tudomásul, hogy a kezdeményezéseink már évtizedek óta az európai normáknak megfelelő, korszerű büntetés-végrehajtás megvalósítására irányultak.)

A reform kiteljesítése érdekében az alábbi alapelveket fogalmaztuk meg magunknak: a szabadságvesztés célja ma már nem a paternalisztikus jellegű „reszocializálás”. Hangsúlyeltolódás következett be, és prioritást kapott a joghátrány érvényesítése, ennek során a társadalmi visszailleszkedés segítése; a kötelező jellegű nevelés koncepcióját felváltja az elítéltek önkéntes részvétele a programokban; a fogvatartottak emberi méltóságának, emberi jogainak fokozott tiszteletben tartása; erőteljesebb differenciálás a büntetés-végrehajtási intézmények között és azokon belül; a társadalmi kontroll beépülése a büntetés-végrehajtás ellenőrzési rendszerébe; a személyzet képzésének új, elsősorban a rabokkal való kommunikációra épülő formája.

Az általunk szervezett nemzetközi konferenciák tematikájának kialakításakor a térség karakteres problémáiból indultunk ki. Az eddig lebonyolított konferenciák tematikáját négy alapvető csoportra lehet osztani. Három konferenciát rendeztünk *Új utak a börtönépítészetben* címmel (1994, 1996, 1998), mivel a kelet-európai régió egyik közös jellemzője az intézetek elavultsága, a túlszűfolttság, valamint az új intézetek építésének igénye. Az amerikai kollégákkal közösen rendezett konferencián a legjobb nyugat-európai, amerikai és kanadai börtönépítésszek és tanácsadók ismertették börtönfilozófiájukat, értelmezték a börtön funkcióját, és ismertették azt, hogy mi módon lehet a legolcsóbban és leghatékonyabban megtervezni az ennek megfelelő börtönt. A második konferencián a biztonság és a rehabilitációs programok egyensúlyának megteremtése volt a téma, majd a legutolsó alkalommal a biztonsági rendszereket elemeztük. Ezekben a konferenciákon nemcsak építésszek, hanem biztonsági, nevelési szakemberek is előadást tartottak. Kiemelt témaként kezeltük a speciális elítélts csoportok helyzetét a börtönben, mivel ezek a problémák sajátosan kelet-európai jellegűek és rendkívül aktuálisak. Ennek megfelelően 1994-ben foglalkoztunk az előzetes letartóztatottak helyzetével (részarányuk 20-40%), 1995-ben a hosszú tartamú szabadságvesztésre ítélttelkel (Magyarországon a tíz évnél hosszabb ítélettel rendelkezők részaránya 8%, az életfogytig tartó elítélteké pedig 1,8%), 1995-ben az etnikai és vallási kisebbségek (a probléma valamennyi érintett országban rendkívül kényes társadalmi kérdés, a roma származásúak túlréprezentáltsága jelentős, de megbízható adatok erről nincsenek), 1997-ben pedig a női fogvatartottak (4,5-6%) helyzetével a börtönben. Az utóbbi konferenciákat az Európa Tanáccsal közösen szerveztük. Ezen a konferenciákon a helyzet elemzésén túl megpróbáltunk valamiféle javaslatot megfogalmazni a speciális csoportok helyzetének javítására, a végrehajtás eredményességének növelésére.

Megrendeztük két európai tudományos társaság, az Európai Igazságügyi Pszichológiai Társaság (EAPL – 1995) és az Európai Börtönnevelési Társaság (EPEA – 1997) tudományos konferenciáját. Mindkét témát fontosnak ítéltük meg, mivel az elítéltek rehabilitációjában mind a pszichológusoknak, mind a nevelési, oktatási szakembereknek kiemelt szerepük van. Egyébként érzékelhető volt az elmúlt időszakban mindkét társaság tevékenységének rendkívül dinamikus fejlődése.

A negyedik csoportba a vegyes témák sorolhatók, ide tartozik az első konferenciánk, amelyen az Európa Tanáccsal közösen az elítéltek rehabilitációjának szervezeti és emberi jogi ke-

reteit tárgyaltuk meg (1994). Rendkívül fontos esemény volt 1996-ban, amikor a társadalmi szervezetek szerepét vizsgáltuk meg az elítéltek rehabilitációjában. (Magyarországon a büntetés-végrehajtás már évtizedek óta együttműködik a különböző társadalmi szervezetekkel. A politikai rendszerváltozást követően a bv. igényelte az érintettek körének kiszélesítését. Ma már a különböző emberi jogi szervezeteknek, egyházaknak és karitatív szervezeteknek széles körű jogosítványaik vannak, a börtönök életében jelentős munkát végeznek. Jelenleg a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága 52 társadalmi szervezettel kötött együttműködési szerződést. A tapasztalatokat folyamatosan elemezzük.) 1997-ben áttekintettük a jogharmonizáció helyzetét, nevezetesen azt, hogyan lehet olyan jogszabályokat alkotni, amelyek harmonizálnak az Európa Tanács kívánalmaival, ugyanakkor megfelelnek a nemzeti sajátosságoknak, hagyományoknak.

Végül 1998 novemberében került sor az Európa Tanáccsal közösen rendezett konferenciánkra, amelynek témája *Új utak a büntetés-végrehajtási személyzet képzésében Közép- és Kelet-Európában*.

Az eddig megrendezett konferenciákra – a magyar szakembereken kívül – 15 közép- és kelet-európai ország delegátusait hívtuk meg rendszeresen. Ezenkívül 6-8 nyugat-európai országból büntetés-végrehajtási szakembereket és azokat a szakértőket, akik vitaindító előadásokat tartottak. Minden kelet-európai ország képviselője konferenciánként legalább 15-20 perces hozzászólásra kapott lehetőséget.

Valamennyi témacsoport tárgyalásakor jól érzékelhető volt a fejlődés iránya. Az első találkozáskor a delegátusok bemutatták aktuális helyzetüket, és problémaérzékeny elemzést adtak a hazájukban kialakult gyakorlatról. A témakör következő konferencián való megközelítésére kivétel nélkül a problémafelvetés és a megoldási javaslatok felvázolása volt jellemző. A résztvevők minden alkalommal nagyon aktívak voltak, és ez jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a gyakorlat számára is felhasználható ismereteket szerezhettek. Valamennyi alkalommal szerveztünk börtönlátogatást is, ahol a gyakorlatban érzékeltettük a hazai problémákat, a megoldásukra tett intézkedéseket és az elért eredményeket.

Konferenciáink hatásáról nincsenek egzakt mérési adataink, amelyek pontosan tükröznék a hatékonyságot. A magyar résztvevők esetében azért érezhető volt, hogy a konferenciákon szerzett ismeretek, tapasztalatok nagy mértékben szélesítették szakembereink szakmai látókörét, jótékonyan formálták szemléletüket. Sok esetben tapasztaltuk, hogy az itt szerzett ismeretek beépültek kollégáink gondolkodásmódjába, pozitívan alakították attitűdjüket, és – erre már vannak konkrét adatok is – nem egy esetben a gyakorlati munkában is megvalósultak. A külföldi kollégákról nincsenek konkrét tapasztalataink, inkább csak jelzéseink a pozitív hatást illetően. Negatív visszajelzést nem kaptunk, a pozitív hatások manifesztálódása pedig hosszabb folyamat eredménye lehet.

Fontosnak tartom, hogy a részt vevő szakemberek között számos esetben alakult ki közvetlen baráti kapcsolat. Biztos vagyok abban, hogy a pozitív érzelmi hozzáállás megkönnyíti az álláspontok, attitűdök egymáshoz való közelítését.

2000-ben – amikor a magyar állam megalapításának 1000. évfordulója lesz – a magyar büntetés-végrehajtás szívesen ad otthont egy újabb kelet-nyugati konferenciának.

Boros János–Tari Ferenc